

Orbán Balázs

Tovább utazás a Székely-Mezőségen.

Mező-Sámsond kétségtelenül egyike a Mezőség szebb és régibb helységeinek, mely már a 14. század első felében *Sanclund*, *Samsond* és *Samsund* néven előfordul¹, az 1567. évi regestrumban pedig 12 kapuval találjuk bejegyezve². Ha ezen öt templomos falut imposáns kastélyával és számos udvarházával oda helyezték volna el a tópartra, akkor kétségtelenül maga e falu is szebben vette volna ki magát, s a vidék emelésére is nem kis mértékben folyt volna be, a mennyiben egy kis miniatúr Velenczéje lehetett volna e kis Adrának. Hanem vagy nem volt meg e tő a falu alapításakor, vagy a falut alapítók kevés szépészeti fogalommal bírtak, vagy az esztétikai igényeket túlszárnyalta a biztonság elmélete, s ezen utóbbi ok befolyással bírhatott arra, hogy Sámsond, mint egyáltalában ezen völgy minden faluja, nem a tó mellékén, hanem a tóba siető patakocskák völgyületeibe rejtőzködött el, azon indokból valószínűleg, hogy ily elrejtett helyzetökben könnyebben kikerülhették az ellenség figyelmét, és azon hadtani elvből, hogy a szűk hegyek közé szorult völgyecskék nagyobb védképességgel bírnak. Ez lehet oka e faluk buvósdijának.

Sámsond egy jobbparti mellékvölgybe rejtőzködik. A falu előterében van a képen bemutatott Rhédei-kastély³ (l. 203. l.) mellett a két reformatum templom. Kettő pedig azért van, mert a ref. egyházközség régebb az udvari templomban tartá isteni tiszteletét; azonban gr. Rhédei Ferencz egy alkalommal megharagudván a hivekre, istenházát azok előtt bezáratta, ezek meg erővel törtek a templomra, mikor a dühös gróf a hivekre lőtt, s néhányat meg is sebesített; minek aztán, hogy tragicus fejleménye nem lett, hogy a bőszült nép a kastélyt fel nem dúlta, s a nép vallásos érzelmeit tipró gögös urat el nem tépte, azt csak a lelkész békítő közbeléptének lehetett köszönni; de azért hosszas perpatvar támadt, mit a gróf utódja, a közpályán is feltűnt jelenleg élő gr. Rhédei István úgy intézett el, hogy a reformátusok számára az udvaron kívül

¹ A pápai dézmák regestrumban az 1332. évi rovatban 616. lapon ezt találjuk: „Abraam sac. de Sanclund solv. 10 denarios” az 1334-ik év rov. 732. lapon: „Abraam sac. de Samsond solv. 1 gr.” az 1335. év rov. 764 lap: „Abraam sac. de Samsund solv. 2 ban. verec. et 2 chulaqueos.”

² Azóta nagy fejlődést nyert, mert házszáma most 340, határterj. szintén renkívüli, mert az 5519 holdat teszen, ebből 2858 h. 1076 öl szántó, 46. h. erdő, 17 h. szőlő, a többi a legdúsabb legelő és kaszáló.

³ E kastély, melyet terjedelmes melléképületek s egy nagyszerű fedett lovarda környez, a mult század francia modorában emeltetett gr. Rhédei Miklós által 1779-ben. Hogy e kő-, mész- és faszegény vidéken annak építése sokba került, azt fel lehet tenni; most fenntartása is nem kis gondot ad tulajdonosának. A kastélyt igen szép műkert és park környezi, melynek óriási facsoportjai bizonyítják, hogy a mezőségen éppen úgy megterem a fa, mint másutt, ha van ki azt ültesse és gondozza. A Rhédei családról tudjuk, hogy Magyarországról telepedett Erdélybe. Székelyföldre, s nevezetesen Marosszékre János költözött, ki Bethlen Gábor fejedelemtől Erdő-Sz.-Györgyöt kapta. Lásd Nagy Iv. Magyarország csal. 9. k. 748. l. Sámsondot ez ág házasság útján szerzi.

másik templomot épített. Az udvari templom pedig ott küzd az enyészettel, mint családi sirbolt az enyészet hamvait őrizve.

E templomok egyike sem levén régi, semmi építészeti becsesel nem bír, legfeljebb említést érdemel a falusi templomban levő egyik harang, melyen e körirat olvasható:

„Verbum Domini manet in aeternum Anno Domini 1592.”

Sámsondon a reformatio jókor terjedhetett el, mivel ott a buzgón református iktári Bethlen-család birt; Bethlen István sámsondi részjóságot Péchy Simonnak adja cserébe, ennek küküllővári birotkáért⁴. Péchy notájával aztán az sokfelé oszlott fel, elannyira, hogy alig van a Mezőségen falu, hol annyi birotkos lenne, mint Sámsondon. Ezen birtokosok egyike a történeti nevezetességre emelkedett Berzenczey László, kinek rombadőlt udvarháza soká gyászolta száműzött urát; különben a Berzenczey család Görgény-Sz.-Imréről írja magát, bár rég lakja Marosszéket. A mult században egy főkirálybirót is adott e széknek, az 1744-ben megválasztott Berzenczey Istvánban. Sámsondról ered s innen is írja magát a Báthori Gábor által 1612-ben megnevesített Somogyi család. Sámsondon a kevés számú katolikusoknak is van temploma, mely a Mária Terézia uralma alatt katolizált Kereszturi család patrocíniuma alatt épült. Matere pedig ez a Mezőség marosszéki faluiban szétszórt kevés katolikusoknak⁵. Ugy van temploma Sámsondon mind a két szertartású keleti vallásuaknak is, sőt úgy látszik, hogy a keleti vallásuaknak hajdan kolostora is volt itten, legalább arra utal a hagyomány és a sámsondi határ Rüts felé nyuló részében levő *Monosteria* elnevezésű hely, hol egyike lehetett azon számos kaluger kolostoroknak, melyeket Bukow, Szofronius mozgalmakor, erőhatalommal döntött halomra.

Sámsondon a régész nem sok figyelmet érdemlőt találhat, bár határán rövid negyedórára a falutól, nyugat felé van egy önálló domb, melyet *Pogányvárnak* neveznek. Vár volt itt – mond a hagyomány – hol pogány őseink hadurnak áldoztak, s hol a falut alapító Sámsond ős lakott. Az állítólagos várnak azonban ma nagyon csekély maradványai vannak, a hegy szántás alatt levén, teljesen átalakult, s a hajdani várnak követi e kőszegény vidéken mind elhordták; de figyelmesebb vizsgálás után mégis találhatunk oly maradványokra, melyek tanúsítják, hogy e hegy elnevezésének és az ahhoz kötött hagyományoknak mégis lehet némi alapja, s hogy e dombon egykor csakugyan emberi építkezések állottak. Ilyen a hegyoldalnak egy az egész hegyet körülfutó s vagy 600 lépés kerülettel bíró bemetszése, mely egy 20 lépés szélességű oly hegykarimát alkot, minőt más ősvárainknál is, a hol ezt a hegynek csekély fennlapja

⁴ Lásd Kemény József Trans. Posses. Sedis Küküllő, küküllővári rovat.

⁵ Összes száma sem megy 400-ra. Sámsondra ebből 100 lélek jut.

szükségessé tette, találunk⁶, azon célból készítve, hogy a vár védfalainak elhelyezésére tért nyerjenek. Ily védfalak egykori létezését bizonyító gátöny ugyan itten nincsen, de mégis egykor itt állhatott ily falakra utal az itt nagy mennyiségben földből kiforduló kőtöredék, mit elvégre is messziről kellett ide építkezési anyagul hordani, mert az egész vidéken nem lehet agyagpalánál más kőzetet találni, már pedig az e hegyen szétszórt kövek a szilárdabb alkatú homokkőnek azon fajtájához tartoznak, minő csakis a Maros mentén jön elő. De e köveken kívül – melyeket végre a természet szeszélye is ide hozhatott – emberi építkezés egykori itt voltára csilhatlanabb bizonyítványt nyújtanak az egész hegyet elborító azon nagymennyiségű cserépdarabok, melyek alkatanyagukról itélve, a barbar-kor maradványai közé tartoznak⁷.

E csekély töredékek, ezen az őseépítkezések nyomában mindenütt fenmaradó cseréptöredékek – melyeket mint hasznavehetetlent az ember romboló keze is érintetlenül hagy – eléggé tanusítják, hogy itt a most ekeforgatta barázdák a mult emlékei felett termelik arany kalászaikat, és hogy a mult költőisége se hiányozzék, feltárul itt is a regék tündér világa, mely túlvilági lényekkel népesíti a mult elhagyatottságának e titokteljes helyét.

Vasajtós pinczébe van lerakva – mond a rege – e vár roppant kincse, melyet bájos tündérek őriznek; e tündérek szép holdvilágos éjeken lejárnak fürödni a tóra, azon menetelesen lehanyatló hegyháton, mely a Pogányváron alól kezdődve, két völgyteknő között egyenes vonalban, mint mesterséges töltés, nyulik le egészen a tó partjáig. Ez végre is természetes képződés, de sajátságos idomáért a nép költői képzelődése tündérutat csinált belőle. A rege tovább szövődik; egy alkalommal, míg a tündérek fürödtek, a nyitva hagyott ajtón egy pásztor bement s kétszer kincsrakodottan jött ki, de nagyravágyása s kincsszomja harmadszor is visszavezette, mialatt megérkezvén a vakító szépségű tündérek, az utánuk becsapódó ajtó odazárta a pásztor is. Hét évig élt ott a sötétségben, mialatt fehétkő-nyalással táplálkozott. Hét év mulva nyílt meg végre az ajtó, midőn a világosságra kiérve, megvakult s nagyravágyása büntetéseül koldulással kellett eltölteni hátralevő életét. Im itt van a rege erkölcsi irányzata, mely bünteti a munka nélküli meggazdagodás vágyát, és a határt nem ismerő kincssovárgást. De a pásztor vaksága nem rettent vissza az e hegyet kincsért ásozókat, s az ott elrejtett kincsnek hite oly nagy, hogy a *Pogányvár* tulajdonosa, bár gr. Rhédei 10 annyi földet ígért neki, mégsem volt rávehető arra, hogy azt elcserélje.

⁶ Itt hegyegyenlítést, vagy inkább hegyoldal-bemetszést több ősvárunknál, mint a rákosi Tepej, Mihályvára, Galathváránál stb. találhatunk.

⁷ E cseréptöredékek hüvelyk vastagságúak, feketére égett durva anyaguak, s így semmi esetre római töredékek nem lehetnek: találtam olyakat is, melyen barbar jellegű czifrázatok nyomai mutatkoznak.

Sámsondnak sóskútján kívül még egy ásványos forrása is van a *Mocsár* nevű helyen, mely hajtó tulajdonnal bír, s ugyanazonosnak látszik lenni a csávási *Orvoskúttal*.

Sámsond völgyével szemben a tó balpartján levő másik szűk völgyben rejtőzködik *Mező-Kölpény*. Tóra nyíló völgy-torkolatja oldalán a magas *Borsos*⁸ emelkedik fel. A Borsos fennlapján ismét várat keres a néphit, várat, mely a törököké volt, s honnan kürttel adtak jelt a szemben levő Pogányvárba. E hegy fennlapja szintén szántás alatt levén, ha csakugyan volt is ott vár, annak helyét elegyengette az eke talajalakító vasa; de vastag cserépdarabok, hasonlóak a pogányváriakhoz, nagy mennyiségben jönnek elő, jelölve, hogy e helyt is egykor lehetett tanyája az embernek. A Borsos déli alján levő oldalt *Vérpadnak* nevezik a hagyomány szerint azért, mert ott a vár veszedelmekor csatát vívtak, melyben nagyon sok vér folyt.

Bizonyynyal mindenkit kellemesen fog meglepni *Kölpénynek* nem is sejtett gyönyörű fekvése, mert oly szép hegykebelben fekszik e falu, mely mindenkire, de főként a havas szülöttére kellemes benyomást fog tenni; a falut minden oldalról szép lombdús erdők környezik, melyek a használt *Nagyerdő* elnevezést méltán kiérdemlik, levén kétségtelenül a Mezőségnek legnagyobb és legszebb erdősége. Ezen erdők alján fekszik a szőlők és gyümölcsösöktől körülölelt csinos falucska, egyik, székely szorgalom által teremtett, kies oáza a Mezőségnek, melyet *Kulpen* néven mint 1332-ben már létező falut feltalálhatunk a pápai dézmák regestrumában, hol a 617. lapon ez olvasható: „Abraam sac. de Kulpen solv. 3 ban. ant. et 3 denarios.” Az 1334. év rovatában a 734. lapon: „Jacobus sac. de Kulpen solv. 8 denarios.” Az 1567. regestrumban mai nevén 8 kapuval találjuk fel. Azóta való fejlődését mutatja most 168-ra menő házszáma⁹.

Kölpény lakóinak kétharmada székely, a többi oláh¹⁰, de ezek is el vannak – úgy öltözet, mint nemzetiségileg – székelyesedve, s éppen oly hibátlanul beszélnek magyarul, mint a székelyek.

A kölpényi református egyközközség birtokában egy igen szép kókuszdió-kehely van, melyet – mint felirata mondja – Balogh János fia László ajándékozott 1636-ban; azonban ennél jóval előbbre, vagyis a 15. századra teszem készítési idejét, sőt az az állítólagos székely áldozó pohárhoz is nagyban hasonlít.

⁸ Valjon nincsen-e ezen hegyelnevezésnek valami egybefüggése a Madarason lakott Borsos Tamással?

⁹ Határterj. 2303 h. 344 négyszög öl, ebből 790 h. szántó, 41 h. 1486 öl szőlő, 246 h. h. 422 öl erdő, a többi kaszáló, legelő és terméketlen. A falut környező hegyek közül sajátságos neveikért a Korhányt, Csicsajtetőt és Gyilkoscsupot említem fel, szőlőhegyei közt Vérhegy, Képhegy és Unumáj érdemel felemlítést, sajátságos nevük mellett azért is, mert kitűnő bort adnak.

¹⁰ Székely lakói, egynéhány kivételével, mind reformátusok.

Kölpény régen unitárius hitet követett; unitárius lelkészei közt meg kell említenünk Szentmiklósi Mihályt, ki mint lelkész és író egyaránt kitűnő volt. Szentmiklósi 1603-ban született, tanulmányait a kolozsvári unitarium collegiumban végezte, azután Péchy Simonnak volt udvari papja, s mivel Krisztus testi eljövételének tanát megtámadta, a fogarasi várba zárattott, honnan kiszabadulván, kölpényi lelkésszé lett, onnan vásárhelyi ref. lelkésznek vitetett, hol 14 évi szolgálat után – mely alatt sok jeles vallásos munkát irt – 1668-ban 65 éves korában halt el¹¹.

Kölpény környékén még némely figyelmünket kiérdemlő dolog van; ilyen a falutól északra fekvő *Katonadomb*, hol régi hős korban a falu harcosai katonai gyakorlataikat tartották, s hol a tatárokkal is véres harcot vívtak – mond a hagyomány – mely csatákkal az odább levő Gyilkoscsupot és Vérhegyet is kapcsolatba hozzák, a mennyiben ott a megszalasztott tatárok nagy részét legyilkolták a székely harcosok.

Kölpénnyel egybefoglalva kell ismertetnem az e vidéken anynira és méltán nevezetes *Bocsokot*, már csak azért is, mert azt nagy részben kölpényiek birják, oly kölpényiek, kiknek ősei fényes hősi tettek jutalmául nyerték.

A hagyomány azt tartja, hogy a Bocsok Bocskai fejedelem birtoka volt, sőt mutatnak a gyönyörű lomberdővel díszes Bocsoknak, *Kerülő* nevet kapott legmagasabb hegyormán némi sánczolatoknak homályos nyomaira, melyet Bocskai fejedelem ott állott vára maradványának tartanak, e mellett öreg emberek egy a hegytetőről levezetett alagútról is beszélnek, mely ma azonban összeomlolván, nyomtalanul eltűnt. Ezen hagyományokat némileg történeti okmány is támogatja, melyben Bocskai 1605-n az ő birtokában levő Bocsok erdőt az alján fekvő Ménes nevű kis faluval együtt az edelényi csatában magukat kitüntetett 11 kölpényi hősnek adományozza, fiuról fiura örökösen¹². Az adománylevelben névszerint meg vannak említve azon kölpényi harcosok, kik ezen adomány részesei voltak, s hazafias véteknék tartanám azoknak nevét itt fel nem említeni. Ezek a következők voltak: primor Balogh János¹³, primipillus Bányász Mihály¹⁴, Bakó Tamás, pixidarius Varga Balázs, Göcs György¹⁵, Deák Lőrincz, Zongor Máté¹⁶, Göcsi János, libertinus Nagy Balázs, Karsa Mihály és Oláh György. Nevezettek 1606-ban introducáltattak is a Bocsok birtokába¹⁷ s a következő 1607. évben april

¹¹ Életrészletét lásd részletesebben Bod Péter Athenása 261–263. l.

¹² Ez adománylevel eredetije a fejevári káptalanban van, de hitelesw másolata a csocsoki birtokosság kezében megvan.

¹³ A Balogh jószág leányágon a b. Vay családra szállt, ma b. Vay Lajos birja.

¹⁴ E család succesora a Vajna család.

¹⁵ Melynek a mostani Kis család utódja.

¹⁶ A Zongor család

¹⁷ A Bocsokot ma sem az egész falu, hanem csak 74 családfő birja, kik a nevezett 11 hősnek utódai.

25-én a Bocsokra nézve törvényeket hoztak, melyekben ismételve felemlítettnek az adományt nyert hősök, valamint elősoroltatnak hős tetteik, melyekért Bocsokaitól jutalmul nyerik az erdőt, s azután a birtoklás módját meghatározó rendszabályokat hoznak, melyekt itt kivonatilag közlendőknek vélek. Az első pont szerint nevezett erdőből minden évben egy nyíl fogatik fel, melynek fáját a 11 birtokos egyenlően felosztva használja, de a második pont szerint magát a helyet felosztani soha sem lesz szabad, hanem közösen használják mindig ugy fáját, mint legelőjét. A harmadik pont szerint, ha valaki a birtokló 11 személy közül magtalanul halna el, része a többi birtokos társra száll át. A negyedik pont szerint egy fő és két albiró választatik két évre, kik ítélő és büntető joggal ruháztatnak fel, s ítéletök fölebbezés alá nem jöhet. A büntetések egy része a bíróságé, más két része a birtokosságé. Ha Bocsokot érdeklő per támadna, annak költségét a birtokosság hordozza stb. A Bocsok birtoklása még ma is ezen 260 év előtt megállapított egyezmény alapján kezeltek, az ma is osztatlan a megszaparodott birtokosok között, kik csak haszna felett osztakoznak; mind e mellett mégsem alkalmazható itten a közös birtoklásnak káros következménye, mert a Bocsok erdőségei kiméletes módon használtatnak, elannyira, hogy az illetőnek részfáját az erdőn eladni sem szabad, hanem csak otthon udvarán jöhet áru alá, miért oly szépek a Bocsok erdőségei, hogy messze vidéken nincsen párjuk. A tetőn levő – már fentebb említett épületnyomokon kívül, melyeket a rege szintén tündértanyává teszen – van a Bocsok nyugati alján egy *Füzes* nevű hely, hol a rigmányi avar sánczokhoz hasonló töltések tünnek elő. Ezeknek közelében ismét nagymennyiségű vastag cserépdarabot, fegyvert s más régi töredékeket találnak. Hagyomány szerint ott a törököknek volt erődített tábora, mi avar korból voltát erősitené; más hagyomány szerint *Füzes* nevű tatárok által feldúlt régi falu feküdt volna ottan, sőt még most is keresik a megsemmisült falunak ottan elásva hitt harangjait és kincseit. (...)

In Orbán Balázs: *A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi és népismei szempontból*. Negyedik kötet, Pest, 1870. 200–207. (részletek)